

PREWENCJA W SYSTEMIE PROBACJI

Mirosława Gawęcka

Resocjalizacja w środowisku otwartym. Koincydencja probacji i pracy socjalnej

1. Wprowadzenie

Oparta na idei „sprawiedliwego społeczeństwa” probacja i praca socjalna wpisują się w projekt zmiany społeczno-kulturowej rozumianej jako proces odzyskiwania przez człowieka pozytywnej tożsamości, czyli podmiotowego uniezależniania się przez niego od biograficznie przypisanej mu z zewnątrz negatywnej tożsamości na rzecz autonomicznego kreowania własnych znaczeń i określania swojego losu przez wybór opcji i rozwiązań z wielu możliwych, które uznaje za najbardziej korzystne dla siebie, zdobywanych w sposób legalny, a które stanowią podstawę jego istoty i istnienia w czasach, gdzie indywidualizacja jest losem człowieka, a nie jego wyborem. Tak rozumiana indywidualizacja, przebiegająca jako proces pogłębiającej się emancypacji autonomii i swobody samostanowienia, oznacza przemianę ludzkiej tożsamości z „danej” w „zadaną” i obarczenie ją odpowiedzialnością za realizację tego zadania oraz za wszelkie konsekwencje i skutki uboczne tej realizacji. Bowiern w świecie wolności indywidualnego wyboru nikt nie może uniknąć indywidualizacji ani odmówić udziału w powszechnej „grze” w indywidualność (Bauman, 2005). Indywidualizacja, jak podkreśla U. Beck (2004, s. 198), oznacza, że „biografia człowieka wyzwolona od zastanych stosunków społecznych, otwarta i uzależniona od własnych decyzji, zostaje przekazana jednostce, jako zadanie, które ma zrealizować w swych działaniach”. Stąd wzrasta zapotrzebowanie na: samorefleksyjność, samostanowienie, niezależność czy samowystarczalność, które wkomponowane są w możliwości, szanse, zasoby do zrealizowania bądź odkrycia i umiejętnie nimi za-

rządanie. Rekonstrukcja tożsamości pozytywnej stanowiąca podstawę budowy tożsamości autonomicznej a więc takiej, która pozwala autorefleksyjnie, konstruktywnie i legalnie działać w warunkach biograficznego rozwiązywania paradoksów „czasów przemian”, oznacza zainteresowanie pełnym człowiekiem i uwzględnienie pełnych wpływów przez zapewnienie bytu wartościom, w tym uznaniowości przyrodniej i niezbywalnej godności człowieka. Wyrażając myśl M. Ossowskiej (1999), należy podkreślić, że chodzi tu o godność konieczną każdego człowieka, a nie o godność jako jego cechę, którą się jednym przypisuje, a innym odmawia. Natomiast godność, jako cecha konieczna człowieka, nie zależy od jego zachowań, ani od innej osoby, wynika z faktu bycia człowiekiem. Wynika z uznania człowieczeństwa jako wartości każdej osoby ludzkiej. Tak rozumiana godność jest więc czymś absolutnym, co powoduje, jak wywodzi Z. Bauman (1996), że imperatyw moralny, uznanie człowieka za wartość, wyprzedza jego rozpoznanie jako bytu, czyli zmusza do wysiłku zrozumienia innej osoby, wysiłku budowania (odbudowywania, rewitalizowania, rekonstruowania) tożsamości osobowej umożliwiającej człowiekowi doświadczanie godności rozszerzającej jego pole autorefleksyjności, indywidualności, autonomii, kontrolowalności, sprawstwa, samostanowienia o sobie w sytuacji przeżywanej niepewności lub życiowych kryzysów. W określonym przez A. Giddensa (2001) „porządku niedostatku” stanowiącym efekt nowego modelu gospodarki i polityki, który pojawia się tam, gdzie procesy akumulacji postrzega się powszechnie jako mogące zagrozić cenionym sposobom życia albo je zniszczyć, nie wzrost gospodarczy odgrywa nadrzędną rolę, ale cele ważniejsze: dążenie człowieka do szczęścia. By móc je osiągnąć, niezbędne są podstawowe zasoby materialne, poczucie bezpieczeństwa oraz poczucie własnej godności. Dla przebiegu i efektów pracy probacyjnej i pracy socjalnej oznacza to koncentrację na poznawaniu osobistych doświadczeń klienta, mówiąc językiem Giddensa (2001, s. 205) – stanu jego tożsamości w oparciu o „politykę ponownych szans”, która jest zgodna z pedagogiczną wiarą w możliwość zmiany człowieka i z wychowawczym podejściem do probacji oraz pracy socjalnej jako specyficznego projektu społecznego opartego na zmianie relacji między człowiekiem i środowiskiem respektującym imperatyw moralny, uznanie się przez człowieka jako wartość i uznanie człowieka jako wartość.

2. Probacja jako projekt społeczny oparty na resocjalizacji w środowisku otwartym

Według oficjalnych danych ONZ (za: Kalinowski 2005, s. 30) probacja zawdzięcza swoje powstanie nie aktom prawnym, lecz rezultatom postępowych praktyk sądowych, które najłatwiej było stosować na gruncie prawa

niepisanego, lecz zwyczajowego. Sam termin „probacja” oznacza tyle, co próbę, czas próby. Według Departamentu Spraw Wewnętrznych ONZ (za: Bałandynowicz 2008, s. 309) probacja oznacza „proces resocjalizacji przypisany przez sąd w stosunku do osoby oskarżonej o popełnienie przestępstwa w świetle prawa, podczas którego osoba poddana kurateli żyje w społeczeństwie i reguluje swoje życie zgodnie z warunkami ustanowionymi przez sąd lub inną władzę i pozostaje pod nadzorem kuratora”. Współcześnie termin probacja stosuje się w znaczeniu węższym i szerszym. W znaczeniu węższym probacja oznacza wstrzymanie wykonania wyroku przez sąd przez nałożenie na sprawcę dozoru kuratora, który kontroluje przestrzeganie przez niego warunków nałożonych mu przez sąd. W znaczeniu szerszym ujmuje się probację jako „proces resocjalizacji, w którym osoba poddana próbie zgodnie z warunkami nałożonymi mu przez sąd, umotywowana przez kuratora sądowego współuczestniczy w oparciu o pomoc środowiskową (naturalne, otwarte środowisko jej życia) w wykreowaniu własnej tożsamości zintegrowanej wewnętrznie i ze społeczeństwem” (Bałandynowicz 2008; Marynowicz-Hetka 2006, s. 32–36).

Probacja jako projekt społeczny resocjalizacji w środowisku otwartym obejmuje resocjalizację wspierającą (Bałandynowicz 2007, s. 98) w oparciu o:

- opiekę – pomoc społeczną;
- kontrolę społeczną;
- zmianę społeczną.

Resocjalizacja wspierająca opiera się na przyjęciu założenia, że człowiek w relacji ze sobą, innymi i środowiskiem w cyklu rozwojowym posiada ograniczone możliwości adaptacyjne, nieustannie przeżywa szok, traci wiarę w siebie i własne możliwości, kiedy musi się przystosować do nowych warunków rozwojowych i/lub sytuacyjnych, stąd, aby przetrwać, budować swoją tożsamość, rozwijać się, potrzebuje ustawicznego wsparcia społecznego w trakcie ciągłych interakcji i relacji z innymi oraz środowiskiem (Toffler 1974). Wsparcie społeczne ma charakter nie tylko złożony, ale także dynamiczny, zależy od obecnej sytuacji człowieka, jak i dotychczasowej biografii jego życia, zmienia się pod wpływem krytycznych wydarzeń i postępujących zmian w poziomie przystosowania się jednostki, a tak rozumiane należy do procesu dawania sobie rady w sytuacjach problemowych, kryzysowych. Integrując różne teorie dotyczące wsparcia, K. Heller i R. W. Swindle (1983) wyodrębnili dwie kategorie zmiennych, które mają decydujące znaczenie dla zrozumienia istoty wsparcia społecznego. Pierwsza z nich to tak zwana sieć społeczna człowieka, czyli powiązania z innymi ludźmi wynikająca z cech otoczenia, w którym on żyje. Druga natomiast to pewne cechy osobowości człowieka, takie jak: sposoby dawania sobie rady w sytuacjach trudnych i sposoby rozwiązywania problemów życiowych, łatwość nawiązywania i utrzymywania kontaktów z innymi ludźmi, odporność psychiczna na sytu-

acje trudne, poziom znoszenia frustracji, kontrolowalność, umiejętność odczytywania znaczeń sytuacji życiowych.

Wsparcie społeczne definiowane jest jako:

- szczególny sposób i rodzaj pomocy udzielanej osobom lub grupom (rodzinie) głównie w celu mobilizowania ich sił, potencjałów i zasobów, aby mogły sobie radzić ze swoimi problemami (Kawczyńska-Butrym 1996, s. 23);
- interakcja podejmowana przez osoby w sytuacji problemowej i trudnej, głównie w celu przybliżenia jednego lub obu uczestników do rozwiązania problemu, przezwyciężenia trudności, reorganizacji zakłóconej relacji z otoczeniem i podtrzymania emocjonalnego (Sęk 1998, s. 493);
- forma „copingu”, zaradczości w sytuacjach trudnych, stanowiąca podstawę do kształtowania się osobowości odpornej na stres, mającej poczucie bezpieczeństwa (podstawowa ufność), pewności i zaufania do siebie oraz do własnych kompetencji wyrabiająca samodzielność w radzeniu sobie z trudnościami i wymaganiami życia w zgodzie z samym sobą i zewnętrznym światem (Sarason 1980).

Probacja jako projekt społeczny oparty na resocjalizacji wspierającej zawiera wskazanie (zalecenie) specyficznego wsparcia ze względu na przejawiany przez jednostkę syndrom niedostosowania społecznego, który w ujęciu zarówno psychologicznym jak i pedagogicznym powinien być sprawdzony do ujawniających się u osoby poddawanej resocjalizacji (w różnym stopniu i zakresie) zaburzeń w obszarze funkcjonowania intrapersonalnego (postawy wobec siebie) i interpersonalnego (relacje i postawy wobec otoczenia społecznego) (Wysocka 2008). Stąd celem projektu resocjalizacji wspierającej jest przebudowa tożsamości dewiantywniej osoby poddanej procesowi resocjalizacji w oparciu o tworzenie warunków w jej naturalnym środowisku życia umożliwiających wykreowanie przez nią tożsamości zintegrowanej wewnątrznie (pozytywnej i autonomicznej) i zewnątrznie zintegrowanej ze środowiskiem. W takim ujęciu projekt resocjalizacji wspierającej w środowisku otwartym przekłada się na możliwość ujęcia resocjalizacji jako działania mającego na celu eliminowanie zagrożeń rozwoju, jak również tworzenia praktyki włączania (inkluzji) w życie społeczne, kreujących jej nową tożsamość, jak i nową jakość środowiska życia (aspekt działań ergotropowych, uczynniających, uaktywniających – Wysocka 2008), co wymaga włączenia w to działanie kuratorów sądowych, osoby dozorowane i społeczeństwo. Projekt w takim ujęciu określa funkcje probacji w formie instytucjonalnej – instytucję rozumie się tu (za: Bałandynowicz 2008, s. 315) jako „dający się zidentyfikować socjologicznie i akceptowany przez zbiorowość globalną sposób angażowania ważnych działalności społecznych, sposób ten zawiera wartości, postawy i zachowania reprezentowane przez społeczeństwo” oraz pozainstytucjonalnej (organizacje charytatywne i wolontary-

styczne, stowarzyszenia, grupy samopomocowe). Funkcje probacji: opieka–pomoc społeczna, kontrola społeczna i zmiana społeczna mają charakter komplementarnego wsparcia profesjonalnego i nieprofesjonalnego. Wsparcie profesjonalne (kurator sądowy, pracownik socjalny) stanowi obszar aktywności zawodowej wymagający stosowania określonych procedur i reguł regulowanych odpowiednimi przepisami prawa oraz etyki zawodowej. Stąd wsparcie profesjonalne musi:

- mieć uzgodniony cel;
- mieć określone ramy czasowe;
- angażować kuratora sądowego i pracownika socjalnego;
- opierać się na autorytecie specjalistycznej wiedzy;
- angażować specjalistyczne umiejętności;
- podlegać regulacjom prawnym i etycznym (Johnson 1992).

Ponadto wsparcie profesjonalne opiera się także na określonej strukturze mającej charakter dynamiczny, albowiem odnosi się do probacji jako procesu resocjalizacji rozumianego jako systematyczna seria działań skierowanych na osiągnięcie założonych celów. Wsparcie nieprofesjonalne opiera się na popieraniu celów wsparcia profesjonalnego i ma charakter dopełniający lub podtrzymujący.

Same zaś funkcje probacji stanowią continuum opieka–życie na własny rachunek, pomoc społeczna–samopomoc, kontrola zewnętrzna–kontrola wewnętrzna (samoświadomość moralna, autoregulacja moralna oparta na mechanizmie sumienia i obowiązku), zmiana społeczna–zmiana pozytywna relacji ze sobą, innymi, światem. Stąd wsparcie społeczne w oparciu o projekt probacji w środowisku otwartym przyjmuje zawsze perspektywę wychowania, które może być pojmowane jako towarzyszenie, przewodniczenie, doradzanie, umacnianie w dokonywaniu przez samego dozorowanego zmian w sobie i swoim życiu, przyjęciu przez niego kierunku zmian pożądanych dla niego samego i leżących w jego interesie oraz jednocześnie interesie społeczeństwa jako całości.

W przypadku opieki społecznej stanowiącej *continuum* życia na „własny rachunek” (Kawula 2004) opieka stanowi funkcję zaspakajania potrzeb. Idea opieki międzyludzkiej osadza się na działaniach opiekuńczych zorientowanych na uczenie osoby poddanej procesowi resocjalizacji w środowisku otwartym rozpoznawania, uświadamiania własnych potrzeb, uczenia dbałości o siebie i swoje otoczenie. Opieka międzyludzka zawiera się w wychowawczej funkcji wychowania ujmowanej jako „sanare” (Kunowski 2001). Funkcja ta polega na podsycaniu energii i żywotności osoby dozorowanej, na potęgowaniu jej chęci do życia, witalności w postaci pielęgnacji fizycznej, higieny, dietetyki, działań profilaktycznych zapobiegających zagrożeniom życia i zdrowia, umiejętności realizowania własnych potrzeb w sposób dojrzały przez zdobywanie środków na własne utrzymanie w sposób legalny,

czepiania satysfakcji z pracy zarobkowej, rozporządzanie w sposób umiejętny zasobami materialnymi, rozpoznawanie własnych zasobów, możliwości wejścia na rynek pracy itp. Funkcja „sanare” w probacji ma za zadanie uporządkować bios osoby dozorowanej oraz wzięcie odpowiedzialności za siebie przez realizowanie w życiu zasady życia na własny rachunek. Z kolei funkcja pomocy społecznej–samopomocy realizowana jest w probacji w procesie pomocy do samopomocy przez włączanie aktywne dozorowanego do świadomego jego współuczestnictwa i współpracy w rozwiązywaniu jego problemów.

Istotą dobrze pojmowanej pomocy jest umożliwienie osobie dozorowanej rozwoju w kierunku, jaki ona sama wybierze, zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi, co gwarantuje względność jej samodzielności. C. G. Rogers (1991, s. 8) twierdzi, że najważniejszym czynnikiem w procesie pomocy jest autentyczna, akceptująca i empatyczna postawa osoby jej udzielającej, bowiem stanowi ona podstawę stworzenia odpowiednich warunków przebiegu relacji pomocy, które z kolei ułatwiają ujawnienie się tendencji do samorozwoju i samopomocy, tkwiących potencjalnie w każdej jednostce.

W pomocy do samopomocy człowiek potrzebuje jedynie wiedzy, uświadomienia mu jego możliwości, kompetencji, których trzeba mu wstępnie dostarczyć, spełniają one warunek pomocy uzasadnionej i efektywnej a więc takiej, która powinna być świadczona wobec dozorowanego z uwzględnieniem jego samodzielności i kompetencji w rozwiązywaniu przez niego problemów życiowych.

Kontrola zewnętrzna–wewnętrzna realizowana jest w probacji przez sprawdzanie wywiązywania się przez dozorowanego z zastosowanych przez sąd ustaleń, jednocześnie kontrola ta ma wymiar wychowawczy wywierania wpływu na dozorowanym w zakresie kształtowania u niego poczucia samokontroli siebie i swojego życia, uczynnienia samoświadomości moralnej przez rewitalizację mechanizmów sumienia i obowiązku.

Chociaż elementy kontroli w przypadku probacji tkwią w instytucji dozoru, jednak sposób, w jaki kurator sądowy realizuje funkcję kontroli, ma decydujące znaczenie dla uczynniania się procesu samokontroli i rewitalizowania samoświadomości moralnej u dozorowanego. Rewitalizacja samoświadomości moralnej możliwa jest wtedy, gdy kurator sądowy opiera swoją pracę probacyjną z dozorowanym na własnej postawie pozytywnie moralnej, rzeczywistym autorytecie (znaczący „inny”), akceptacji dozorowanego, promuje u niego postawy prospołeczne, rozumie jego położenie, umacnia w dozorowanym pozytywny obraz jego osoby, wyzwala w nim poczucie własnej wartości, wiarę w jego możliwości dokonywania pozytywnych zmian w sobie i w życiu.

Wreszcie funkcja probacji opiera się na zmianie społecznej. Jej celem w przypadku probacji jest przekształcenie tożsamości dewiantycznej dozoro-

wanego w oparciu o resocjalizację wspierającą w środowisku otwartym w tożsamość zintegrowaną wewnątrznie i zintegrowaną zewnątrznie ze środowiskiem. Tak przyjęty cel pracy probacyjnej realizowany jest na trzy sposoby, a mianowicie przez:

- dokonywanie zmiany na poziomie dozorowanego, readaptując go do wymagań środowiska;
- dokonywanie zmiany na poziomie dozorowanego i środowiska, zmiana dotyczy tutaj sfery sprawstwa dozorowanego, uaktywnienia u niego skutecznego wpływania na rzeczywistość;
- dokonywanie zmiany na poziomie środowiska, adoptując środowisko do potrzeb dozorowanego (reaktywowanie sieci wsparcia, włączenie do sfery usług socjalnych, mobilizowanie do wzięcia własnego losu w swoje ręce, włączenie do systemu pomocy).

Wzmacnianie u dozorowanego motywacji do zmiany siebie i swojego życia stanowi klucz pracy probacyjnej. Poziom odczuwalnej nieadekwatności siebie (tożsamość dewiantywna) w sytuacji bieżącej i stopień nadziei na osiągnięcie zadowalającej zmiany stanowią podstawowe i dynamiczne dane projektu społecznego opartego na resocjalizacji wspierającej w środowisku otwartym. Z drugiej strony równie ważne staje się wydobycie oporu i zahamowań wobec zmian, bowiem każda sytuacja zmiany nieuchronnie pociąga za sobą napięcia, uczucia ambiwalentne lub wrogie, konflikty (wewnętrzne i zewnętrzne). Stąd, aby mogła się dokonać, człowiek (każdy człowiek) potrzebuje wsparcia.

3. Model praktyki pracy socjalnej w aplikacji probacji w środowisku otwartym

Praca socjalna skupia się na ludziach w całej złożoności ich sytuacji życiowej – symultanicznie koncentruje się zarówno na jednostce, jak i na środowisku. Stąd głównym celem praktyki pracy socjalnej jest wzajemne dopasowanie się ludzi i sytuacji – tj. interweniowanie przy użyciu koniecznych metod i technik po to, by pomóc ludziom znaleźć się w sytuacji, kiedy ich możliwości będą dopasowane do wymogów sytuacji w taki sposób, aby potrafili przejść nad nią do porządku dziennego. Według definicji IFSW (International Federation of Social Workers): „Praca socjalna jest działalnością zawodową promującą umiejętności rozwiązywania problemów w ramach relacji międzyludzkich, zmianę społeczną, zdolności ludzi do wpływania na swoje życie i wyzwolenie oraz poprawę życia społecznego” (Pincus, Minahan 1973, s. 29). Praca socjalna, wykorzystując teorie zachowania, systemów społecznych, teorie osobowości interweniuje tam, gdzie ludzie wchodzą w relacje ze swoim środowiskiem.

Celem pracy socjalnej, rozumianej jako działanie podejmowane dla osiągnięcia zaplanowanej zmiany, jest:

- potęgowanie ludzkich zdolności rozwiązywania problemów i zdolności zaradczych (*coping*);
- przyłączenie ludzi do systemów, które dysponują niezbędnymi z punktu widzenia ich potrzeb zasobami, usługami i możliwościami;
- promowanie efektywnego i przyjaznego ludzom działania tych systemów;
- przyczynianie się do rozwoju i poprawy polityki społecznej.

Pracownik socjalny jako promotor zmiany społecznej realizuje następujące funkcje:

- pomaga ludziom w podnoszeniu lub bardziej efektywnym wykorzystaniu ich zdolności radzenia sobie i rozwiązywania problemów;
- facylituje ogniwa łączące ludzi z systemami zasobów oraz ludźmi wewnątrz systemów zasobów;
- wnosi własny wkład w rozwój i modyfikowanie polityki społecznej;
- udziela pomocy materialnej i usługowej;
- służy w roli agendy kontroli społecznej wobec osób przejawiających zachowania niezgodne z prawem i normami społecznymi (Kaźmierczak 2006).

Tworzywem praktyki pracy socjalnej jest człowiek, stąd aksjologicznym jej kontekstem jest godność osoby ludzkiej wyrażająca się jego prawem do samostanowienia o sobie.

Znajduje to potwierdzenie w ujmowaniu pracy socjalnej zaprezentowanym przez Komitet Rady Europy, w którego rezolucji z 1967 roku czytamy (Sieńko 1987, s. 9): „Praca socjalna jest specyficzną działalnością zawodową, mającą na celu lepszą adaptację wzajemną osób, rodzin, grup i środowiska społecznego, w jakim żyją, oraz rozwijanie poczucia godności osobistej i odpowiedzialności jednostek na drodze odwoływania się do potencjalnych możliwości osób, do powiązań międzyprofesjonalnych, a także sił i środków społecznych”.

Warto zaznaczyć, że godność osoby ludzkiej jako wartość niezbywalna ma szczególny status w praktyce pracy socjalnej, nie rozstrzyga bowiem, co z moralnego punktu widzenia jest dobre i pożądane dla człowieka stanowiącego istotę jej praktyki, ale określa warunek podstawowy skuteczności podejmowanych wobec niego działań. Nie da się osiągnąć celów pracy socjalnej bez poszanowania godności człowieka (klienta) lub też nie licząc się z jego wolą, dążeniami i dokonywanymi przez niego wyborami (prawem do samostanowienia o sobie, jego indywidualnością i autonomią osobistą).

Model praktyki pracy socjalnej skupia w sobie trzy podstawowe elementy:

- relację pomocy;
- strukturę interwencji;

- strategię zawierające różne koncepcje, teorie odnośnie ujmowania istoty człowieka i jego poznawania oraz ujmowania roli i profilu kompetencji zawodowych wymaganych od pracownika socjalnego w obszarze aplikacji.

Relacja pomocy to relacja wzajemnego oddziaływania na siebie pracownika socjalnego i klienta, którym może być zarówno jednostka, jak i rodzina, grupa.

Przyjmuje się, że relacja ta stanowi niezbędny warunek uruchomienia i prowadzenia procesu pomocy, stąd jej ustanowienie uważa się za pierwsze zadanie pracownika socjalnego po nawiązaniu kontaktu z klientem. Z punktu widzenia klienta relacja pomocy ma mu dać wsparcie, ulgę, wiarę w rozwiązanie problemu, a przede wszystkim ma umocnić w nim przekonanie, że nie pozostaje ze swoim problemem sam i może liczyć na pomoc. Relacja ta, by stała się efektywna i skuteczna, musi spełniać pewne warunki (Compton, Galaway 1981):

- wyrażać jasność co do celowości charakteru relacji;
- okazywać klientowi ciepło, sympatię;
- budować wiarygodność;
- budować obopólne zaangażowanie i odpowiedzialność;
- okazywać klientowi empatię;
- wyrażać jasną komunikację;
- wyrażać akceptację władzy i autorytetu pracownika socjalnego wynikających z posiadanych przez niego kompetencji zawodowych (wiedzy i umiejętności).

Relacja pomocy, by była efektywna i skuteczna, powinna się opierać na określonych zasadach:

- pozyskiwaniu zaufania klienta,
- powodzeniu pierwszego kontaktu,
- znajdowaniu równowagi między pragnieniami klienta a jego możliwościami,
- czynieniu klienta odpowiedzialnym,
- przełamywaniu stygmatyzacji (wewnętrznej, by klient zrehabilitował się we własnych oczach i zewnętrznej, by zminimalizować skutki nadawania klientowi etykiet przez otoczenie społeczne i instytucjonalne); pracownik socjalny w relacji pomocy stara się znieść obrazy zanegowane lub zdevaluowane, w których klient się zamknął i/lub został zamknięty,
- uczynnianiu wiary w drugiego człowieka,
- przywracaniu godności (wysiłek podnoszenia wartości klienta, wzmacnianie jego oceny siebie, uczynnianie szacunku, zdjęcie z klienta poczucia winy i wstydu – „personalizowanie go od nowa” przez wyzwalanie z negatywnej stygmatyzacji).

Relacja pomocy trwa tak długo, jak długo prowadzona jest interwencja, a jej rozwiązanie następuje po stwierdzeniu, że możliwe do osiągnięcia cele zostały zrealizowane.

Drugim elementem modelu praktyki pracy socjalnej pozostaje struktura interwencji, jest ona ściśle wkomponowana w proces racjonalnego działania – tok postępowania celowościowego opartego na logice prakseologicznych reguł skuteczności. Stąd według Le Chateliera (1937, s. 14) cykl ten powinien się opierać na:

- postawieniu jasnego i ściśle określonego celu;
- zbadaniu środków i warunków, które trzeba zastosować, aby osiągnąć zamierzony cel;
- przygotowaniu środków i warunków;
- urzeczywistnieniu, czyli wykonaniu zamierzonych czynności stosownie do powziętego planu;
- kontroli otrzymanych wyników i wyciągnięciu z nich wniosków.

Struktura interwencji ma charakter dynamiczny odnosi się do pracy socjalnej jako procesu ujmowanego jako systematyczna seria działań skierowanych na osiągnięcie założonych celów, proces ten przebiega w określonych fazach, charakteryzuje się stopniowym osiąganiem celów i ich usprawnianiem.

Trzecim elementem modelu praktyki pracy socjalnej są określone strategie, stanowiące wypracowane w obszarze praktyki pracy socjalnej podejścia, koncepcje i orientacje teoretyczne odzwierciedlające zróżnicowane sposoby realizowania założonej koncepcji człowieka i jego poznawania w relacji ze środowiskiem.

Probacja w swym nurcie aplikacyjnym wpisuje się w model praktyki pracy socjalnej. W praktyce działania probacyjne, jak i socjalne oparte są bowiem na opracowaniu społecznej diagnozy (wywiad środowiskowy), opracowaniu planu postępowania naprawczego oraz prowadzenia przypadku. Działania te mają charakter procesu opartego na działaniu celowościowym kierującym się logiką prakseologii.

Analogię między modelem praktyki pracy socjalnej i aspektem aplikacyjnym probacji dostrzega również J. K. Whittaker (1974), uznając ją za proces oparty na:

- zebraniu informacji, danych na temat dozorowanego;
- oszacowaniu możliwości udzielenia pomocy w rozwiązaniu problemu;
- określeniu celów pomocy;
- sporządzeniu planu (projektu) pomocy oraz ustaleniu zasad działania;
- podtrzymaniu postępowania naprawczego;
- zakończeniu działania i określeniu kierunków dalszej pomocy.

4. Podejścia teoretyczne praktyki pracy socjalnej wykorzystywane w probacji opartej na resocjalizacji wspierającej w środowisku otwartym

Probacja jako projekt społeczno-kulturowy rozumiany tu: jako proces odzyskiwania przez człowieka pozytywnej tożsamości, czyli podmiotowego uniezależniania się przez niego od biograficznie przypisanej mu z zewnątrz tożsamości negatywnej w oparciu o wsparcie profesjonalne i nieprofesjonalne społeczeństwa w środowisku otwartym opiera się na określonych teoriach i koncepcjach praktyki pracy socjalnej odwołujących się do odmiennych mechanizmów zmiany oraz odmiennego postrzegania człowieka jako podmiotu i przedmiotu tej zmiany. Proces ten opiera się na psychospołecznej pracy społecznej, koncepcji „empowerment” oraz koncepcji salutogenetycznej.

Pierwsza z nich uczynianie adaptacyjnych zdolności dozorowanego wiąże ze zmianą w obrębie jego osobowości. Zmiana ta dotyczy jego sfery poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej. W drugim podejściu wywoływana zmiana dotyczy sfery sprawstwa, wyrabiania, rozwinięcia lub podniesienia u dozorowanego poziomu skutecznego wpływania na otaczającą go rzeczywistość przez jego upodmiotowienie i personalizowanie go od nowa. Trzecie koncentruje się na adopcowaniu środowiska do potrzeb dozorowanego.

5. Psychospołeczna praca socjalna

Psychospołeczna praca socjalna czerpie wiedzę o człowieku z dorobku psychologii „ego”. Przyjmuje za nią, że ego jest podstawową strukturą osobowości, którą kształtuje środowisko społeczne, w szczególności rodzina. Ego odpowiada za negocjowanie między wewnętrznymi potrzebami jednostki i światem zewnętrznym, a więc ma decydujące znaczenie dla skutecznego przystosowania się do środowiska.

Z tego punktu widzenia kluczową rolę pełnią funkcje ego, które obejmują: myślenie, ocenianie rzeczywistości, kontrolę emocji i popędów oraz całą grupę mechanizmów obronnych. Oznacza to, że istotne dla funkcjonowania społecznego jednostki myśli i emocje mogą pozostawać poza jego świadomością. Problemy w funkcjonowaniu społecznym (niedostosowanie społeczne) muszą być postrzegane zarówno w odniesieniu do możliwych deficytów ego, jak i zasobów tkwiących w środowisku. Często istnienie owych problemów jest odczuwalne i obserwowalne jedynie w postaci symptomów, które są niczym innym jak próbami ujawnienia i rozwiązania (czasami w sposób patologiczny) wewnętrznych napięć i konfliktów. Psychospołeczna praca socjalna opiera się na przekonaniu o dynamicznym i płynnym charakterze osobowości, która poddaje się modyfikacji, zaś przeprowadzona praca pro-

bacyjna typu naprawczego (terapia, kompensacja) nawet w niewielkim stopniu może z czasem przynieść istotne zmiany pozytywne w sferze jego myślenia, uczuć i zachowania dozorowanego. Praca psychospołeczna wpływa bowiem na osobowość w tym sensie, że przenosi z nieświadomości do świadomości te fakty i emocje biograficzne, które stanowiły źródło wewnętrznych konfliktów i napięć, doświadczanych jako symptomy niedostosowania społecznego (Kaźmierczak 2005).

Psychospołeczna praca socjalna prowadzona jest w dwóch podstawowych fazach: diagnozy i terapii. H. Northen (1982) opisuje jej proces w formie zasadniczo postępujących po sobie grup technik stosowanych przez pracownika socjalnego. Są to:

- wspieranie, którego istotą jest podtrzymywanie motywacji klienta do pracy nad swoimi problemami, obejmuje to także ekspresję blokowanych (negatywnych) emocji;
- strukturyzacja, która obejmuje ustalenie czasowych, proceduralnych i organizacyjnych ram kontaktów pracownika socjalnego i klienta;
- eksploracja, która obejmuje badanie sytuacji klienta poprzez ujawnianie istotnych dla jej zrozumienia faktów, opinii, uczuć; w trakcie eksploracji pracownik socjalny gromadzi informacje niezbędne dla postawienia diagnozy, tj. zdefiniowania natury doświadczanych przez klienta problemów;
- klasyfikacja, jej istotą jest uświadomienie klientowi przez przenoszenie do sfery jego świadomości tego, co powinno być mu wiadome dla zrozumienia przez niego przeżywanych problemów.

W pracy psychospołecznej z klientem zakłada się, że z czasem wgląd osiągnięty przez niego w naturę przeżywanych problemów doprowadzi do poprawy lub zmiany jego stosunku do siebie oraz doprowadzi do poprawy jego funkcjonowania społecznego.

Cechą tej pracy jest koncentracja na uczuciach i indywidualnej reakcji klienta na doświadczenia tworzące jego biografię życiową, wydobywanie tych doświadczeń i objęcie ich refleksją.

6. Koncepcja „empowerment”

Założeniem koncepcji *empowerment* jest posiadanie przez człowieka teoretycznie nieograniczonego potencjału rozwojowego. Zdaniem G. Theunissen i W. Plaute (1997) każdy człowiek posiada potencjał rozwojowy, który służy mu do ciągłego przystosowania się do wymagań zmieniającego się świata. O ile jego adaptacja rozwojowa stanowi jego konieczność życiową, o tyle adaptacja wewnętrzna jest dla niego możliwością. Zarówno adaptacja rozwojowa, jak i wewnętrzna wyznaczają u człowieka jego tożsamość, a więc samoświadomość, subiektywne doświadczanie siebie.

Odkrycie i zaakceptowanie przez jednostkę tożsamości jest niezbędnym warunkiem autentycznego istnienia człowieka i jego działań, stanowi ona bowiem jej osobisty, niepowtarzalny potencjał wyrażający się w samorealizacji. W świetle psychologii humanistycznej (Maslow 1986) samorealizacja, autonomia, której hasłem jest „stań się, kim jesteś”, wyraża przekonanie o możliwościach rozwojowych każdego człowieka w kierunku i sposobie jej tylko właściwym, dla niego najlepszym, pozwalającym mu zaistnieć w pełni sił i możliwości twórczych. Człowiek do samorealizacji potrzebuje stabilnej struktury osobowości jako poczucia zintegrowanej tożsamości opartej na samoświadomości siebie przez doświadczanie poczucia godności.

Idea *empowerment* powstała w Stanach Zjednoczonych jako alternatywna koncepcja i strategia pomocy w ramach pomocy do samopomocy w oparciu o istniejące w każdym człowieku zasoby energii, siły i mocy życiowej. W znaczeniu opisowym *empowerment* określa się ją jako przywracanie klientowi sił i mocy życiowej przez uświadamianie mu, odnajdywanie i rewitalizowanie jego zasobów, energii i kompetencji. Podstawą jej praktyki były doświadczenia klientów pomocy społecznej związane z wyuczoną bezradnością. U osób, u których wyuczona bezradność staje się faktem (Seligman 1979), wykształcają się trzy rodzaje deficytów na trzech różnych płaszczyznach:

- 1) deficyt motywacyjny – brak motywacji do działania z braku wiary, że wpłynie się na zmianę sytuacji;
- 2) deficyt kognitywny – nieuruchamianie procesów poznawczych z braku pozytywnej oceny skuteczności działania;
- 3) deficyt emocjonalny – stałe oczekiwanie niepowodzenia z powodu popadania w stany beznadziejności, rezygnacji na skutek braku wiary we własne możliwości, przejawianej małowartościowości, niskiej samooceny.

Zadaniem pracownika socjalnego w koncepcji *empowerment* jest pobudzanie, uczynnianie klienta przez odkrywanie u niego mocnych stron i zdolności w celu zapoczątkowania u niego procesu kontroli nad sobą i własnym życiem, uwalniając u niego:

- potencjał;
- wzrost kompetencji;
- poprawę samoświadomości.

Celem *empowerment* jest uwolnienie klienta z przypisanej mu z zewnątrz dewiantywnej tożsamości przez stosowanie wobec niego specyficznych dla tej koncepcji metod: podnoszenie świadomości, *praxis*, krytycznej edukacji.

Podnoszenie świadomości to zbiór technik służących podnoszeniu świadomości klienta dotyczących jego mocnych stron, zdolności i umiejętności, to podnoszenie wartości klienta, wzmacnianie go w jego własnej ocenie, to spojrzenie personalizujące go od nowa, rehabilitowanie go przed nim samym.

Praxis polega na asystowaniu klientowi i doradzaniu w trakcie realizowania przez niego sekwencji: działanie – refleksja – działanie refleksyjne. Funkcją krytycznej edukacji jest takie wspomaganie klienta, by był w stanie spojrzeć na siebie i swoją sytuację życiową w nowy sposób (Gawęcka 2004), by nadał sobie prawo do godności i godnego życia.

Dzięki *empowerment* rozbudza się w kliencie wiara w siebie i swoje możliwości, uczynnia się tożsamość autonomiczna pozwalająca mu na definiowanie siebie w oparciu o możliwość autonomicznego kreowania własnych znaczeń wyznaczanych przez pozytywne myślenie o sobie, kierowanie do siebie pozytywnych emocji oraz przewartościowanie siebie i własnego życia.

7. Koncepcja salutogenetyczna

Twórcą koncepcji salutogenezy jest A. Antonovsky (1997). Opiera się ona na założeniu, że skoro problemy życiowe człowieka są zjawiskiem powszechnym, od których nie może się on uwolnić, to należy tak kształtować jego nastawienie do świata, aby mógł w nim w miarę dobrze funkcjonować. Ta twórcza adaptacja kształtuje się w toku indywidualnego doświadczenia umożliwiającego jednostce osiągnięcie zdolności do postrzegania świata jako kontrolowanego, sensownego i zrozumiałego. Dokonuje się ona przez wyzwalanie w człowieku globalnej orientacji życiowej, zwanej poczuciem koherencji.

Poczucie koherencji stanowi złożoną strukturę poznawczą, rozumianą jako: „zgeneralizowany, emocjonalno-poznawczy sposób patrzenia na świat, której głównym założeniem jest przekonanie człowieka o zrozumiałości, sensowności, sterowalności w jego postrzeganiu samego siebie w złożonym, nieprzewidywalnym środowisku życia (Antonovsky 1995, s. 29). Poczucie to wyraża przekonanie, że człowiek jest w stanie utrzymać równowagę (homeostazę) w życiu, mimo wielu stresorów, negatywnych czynników tkwiących w środowisku życia i odpowiednio na nie reagować.

Zrozumiałość jest właściwością umożliwiającą jednostce poznawczo ogarnąć aktualnie działające na niego otoczenie. Dzięki niej jednostka może porządkować i strukturalizować docierające doń informacje, przejawiać przekonanie, że aktualne i przyszłe sytuacje życiowe mogą być zrozumiałe.

Sterowalność jest określana jako poczucie kompetencji do radzenia sobie z otoczeniem dzięki świadomości dysponowania określonymi zasobami ludzkimi, które są pod kontrolą jednostki (rodzina, pomoc społeczna, grupa samopomocy, przyjaciele, koledzy, grupy wsparcia).

Sensowność oznacza przekonanie o zasadności i celowości angażowania się oraz inwestowania w siebie i w swoje życie. Sensowność sprawia, że trudna, stresowa sytuacja, kryzys, problemy życiowe, postrzegane są jako wyzwanie, a nie zagrożenie.

Koncepcja salutogenetyczna pozwala na takie adoptowanie środowiska dla potrzeb jednostki, gdzie ona sama, dzięki poczuciu koherencji to środowisko kształtuje i przekształca swoim działaniem, ponieważ:

- informacje docierające do są dla niej logicznie uporządkowane, przewidywalne i zrozumiałe;
- ma przekonanie o zasobach tkwiących w nim samym i środowisku, pozwalających jej sprostać wymaganiom życiowym;
- dostrzega sensowność własnych działań, zmieniając siebie, przekształca jednocześnie środowisko swojego życia.

Ponadto związana z poczuciem koherencji wiara, że życie jest sensowne, uporządkowane i w wielu przypadkach przewidywalne, a zatem i kontrolowane, wchodzi w zakres fundamentalnych właściwości podmiotowych jednostki umożliwiających jej pozytywną readaptację w środowisku, w tym aktywne przełamywanie stygmatyzacji i izolacji społecznej, udział w procesach integracji społeczności lokalnej, samopomocy, wpływania na procesy decyzyjne przebiegające w lokalnych strukturach władzy i wywoływania korzystnych zmian dla siebie.

8. Zamiast zakończenia

Właściwą, źródłową przestrzenią tożsamości negatywnej człowieka jest przestrzeń personalna: wewnątrz osoby ludzkiej, a jako taka domaga się zrozumienia oraz zniesienia obrazów zanegowanych i zdewaluowanych przez samego człowieka, w których go zamknięto i on sam się zamknął. Stanowi to główną przesłankę koincydencji probacji i pracy socjalnej jako projektu kulturowo-społecznego odzyskiwania przez człowieka pozytywnej tożsamości. Głównym celem tego projektu jest personalizacja człowieka od nowa, jego upodmiotowienie przez wyposażanie go przede wszystkim w wartości i zdolności koncentracji na własnym stawaniu się podmiotem mającym wpływ na zmianę siebie i warunków własnego życia.

Bibliografia

1. Antonovsky A., Rozwikłanie tajemnicy zdrowia, Warszawa 1995.
2. Antonovsky A., Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia, (w:) Helszen-Niejodek I., Sęk H. (red.), Psychologia zdrowia, Warszawa 1997.
3. Bałandynowicz A., Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej, (w:) Urban B., Stanik J. M. (red.), Resocjalizacja. Teoria i Praktyka Pedagogiczna, Warszawa 2008.

4. Bałandynowicz A., Profilaktyka zachowań agresywnych w warunkach otwartych instytucji probacyjnych, (w:) Rejzner A. (red.), *Przemoc i agresja w szkole. Próby rozwiązania problemu*, Warszawa 2008.
5. Bauman Z., *Życie na przemiał*, Kraków 2005.
6. Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 1996.
7. Beck U., *Społeczeństwo ryzyka*, Warszawa 2004.
8. Chatelier L., *Filozofia systemu Taylora*, Warszawa 1936.
9. Compton B., Galaway B., *Social Work Processes*, Chicago 1981.
10. Gawęcka M., *Koncepcja empowerment jako alternatywny paradygmat pracy socjalnej*, (w:) Brągiel J., Sikora P. (red.), *Praca socjalna – wielość perspektyw. Rodzina–Multikulturowość–Edukacja*, Opole 2004.
11. Giddens A., *Poza lewicą i prawicą. Przyszłość polityki realnej*, Poznań 2001.
12. Jaworowski-Obłój Z., Skuza B., *Pojęcie wsparcia społecznego i jego funkcji w badaniach naukowych*, *Przegląd Psychologiczny* 1986, nr 3.
13. Johnson L., *Social Work Practice. A Generalistic Approach*, Boston 1992.
14. Kalinowski M., *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Warszawa 2005.
15. Kawczyńska-Butrym Z., *Niepełnosprawność – specyfika pomocy społecznej*, Warszawa 1996.
16. Kawula S., *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, Toruń 2004.
17. Kaźmierczak T., *Praca socjalna między upośledzeniem a obywatelnością*, Katowice 2006.
18. Kaźmierczak T., Łuczyńska M., *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, Warszawa 2005.
19. Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2001.
20. Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2006.
21. Maslow A. H., *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1986.
22. Northen H., *Clinical Social Work*, New York 1982.
23. Ossowska M., *Socjologia moralności – zarys zagadnień*, Warszawa 1999.
24. Pincus A., Minahan A., *Social Work Practice: Model and Method*, Itasca 1973.
25. Rogers C. R., *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław 1991.
26. Sieńko I., *Metody pracy socjalnej – geneza i rozwój*, *Praca Socjalna* 1987, nr 2.
27. Seligman M., *Erlernte Hilflosigkeit*, München 1979.
28. Sęk H., *Badanie psychologiczne*, (w:) Bilikiewicz A. (red.), *Psychiatria*, Warszawa 1998.

29. Theunissen G., Plaute W., Empowerment und Helpipadagogik, Reiburg 1997.
30. Toffler A., Szok przyszłości, Warszawa 1974.
31. Wysocka E., Diagnoza w resocjalizacji, Warszawa 2008.
32. Whittaker J. K., Social Treatment: an Approach to Interpersonal Helping, Aldine 1974.